

HINDIY VA O'ZBEK TILLARIDA MAYL KATEGORIYASI

BUYRUQ VA ISTAK MAYLI

Raufova Shahzoda Behzod qizi

Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti

Sharq xalqlari tili va adabiyoti instituti

Janubiy Osiyo tillari va adabiyoti oliy maktabi

“Filologiya va tillarni o'qitish” ta'lim yo'nalishi

3-bosqich hind-ingliz guruhi talabasi

Tel: +998998857232

07shaxzoda13@gmail.com

Yunusova Adolat Abdulazizovna

Ilmiy rahbar, katta o'qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada hindiy va o'zbek tillarida mayl kategoriyasi, shuningdek buyruq va istak mayllari haqida tushunchalar beriladi. Ularning ushbu tillardagi o'zaro farqli va o'xshash jihatlari, grammatik tahlillar, so'zlardan mayl shaklining yasalishi misollar bilan keltiriladi.

Tayanch so'z va iboralar: mayl kategoriyasi, buyruq va istak mayli, kishilik olmoshlari, agglyutinatив va analitik tillar guruhi.

Mavzuning maqsad va vazifalari: Ushbu mavzuning bosh maqsadi o‘rganish obyekti qilib olingan hindiy va o‘zbek tillaridagi buyruq va istak mayllarining sintaktik-morfologik xususiyatlarini yoritish, bir-biriga qiyoslashdan iborat. Shu bilan birga ularning gapdagi sintaktik-morfologik vazifasini o‘rganish, farqli va o‘xshash jihatlarini ma’lum darajada ko‘rsatib berish maqolamizning vazifalaridan hisoblanadi.

Ish-harakatning voqelikka munosabatini ko‘rsatuvchi grammatik kategoriyaga fe’l mayli deyiladi. Mayl kategoriyasi grammatik zamon (o‘tgan, hozirgi, kelasi) va grammatik shaxs (bajaruvchi) bilan uzviy bog‘langan bo‘lib, hammasi birgalikda fe’lning tuslanish tizimiga kiradi. Fe’l mayllarida voqelik bilan bog‘liq ravishda ish-harakatning bajarilish xususiyatlari turlicha bo‘ladi. O‘zbek tilida fe’l anglatgan ish-harakat voqelikka ko‘ra xabar, shart, buyruq-istak kabi qo‘shimcha ma’nolarni ifodalaydi. Shunga ko‘ra fe’llar, asosan, 3 fe’l mayli ko‘rinishiga ega: 1) xabar mayli 2) shart mayli 3) buyruq-istak mayli¹

Hindiy tilida fe’l anglatgan ish-harakat voqelikka ko‘ra xabar, buyruq, istak, shart va taxmin kabi ma’nolarni ifodalab, jami 5ta fe’l mayliga ega, bular: 1) xabar mayli 2) buyruq mayli 3) istak mayli 4) shart mayli 5) taxmin mayli²

Buyruq-istak maylidagi fe’l kelasi zamonga oid bo‘lib, ish-harakatni bajarish yoki bajarmaslik haqida buyurish, so‘rash, istash, iltimos, maslahat, undash-chaqirish kabi ma’nolarni anglatadi va o‘zbek tilida fe’l asosiga birlik va ko‘plikda affikslarni qo‘shish bilan buyruq-istak mayl shakli yasaladi:

Birlik	Ko‘plik
I -ay, -y, -ayin, -yin	-aylik, -ylik

¹ Hamroyev M. Ona tili. Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik. – T.: “Iqtisod-Moliya”, 2007.

² Камтапрасад Гурю. Грамматика Хинди. – М.: «Иностранная литература», 1957

II -gin (fe’lning noaniq infinitiv shakli)	-ing, -ng, -ingiz, - ngiz
III -sin	-sinlar

Hindiy tilida buyruq va istak mayllari o‘zbek tilidagi kabi yaxlit bir mayl sifatida olin- magan. O‘zbek tilida buyruq va istak mayli qo‘shimchalari har ikkala maylga ham to‘g‘ri kelib, ohang orqali buyruq va istak ma’nolarini anglata oladi. Biroq hindiy tilida buyruq va istak mayllarini yasovchi *affikslar* alohida qo‘llaniladi.

Hindiy tilida buyruq mayli hindiy tilida II shaxsga nisbatan buyruq ma’nosini ifodalash uchun qo‘llanadi. O‘zbek tilida II shaxs kishilik olmoshlari “sen” va “siz” bo‘lsa, hindiy tilida II shaxs uchun 3ta kishilik olmoshlari bor – तू, तुम, आप. Buyruq maylining hindiy tilidagi II shaxs kishilik olmoshlarining har biri uchun alohida ifodalash shakllari bor.

Birlik	Ko’plik
तू (fe’l asosi)	तुम –ओ
	आप – इये, ईजिये, जिये

तू olmoshi uchun buyruq mayli fe’l asosiga teng bo‘lib, bu holda ma’no jihatdan kuchli ta’kid, ogohlantirish yoki erkalanish ma’nolari ifodalanib keladi:

पढ़ना – (तू पढ़!) जाना – (तू जा!)

1. थोड़ी देर के लिए मैं बाहर जा रहा हूँ, तब तक तू इसे साफ कर। *Biroz vaqtga ketyapman, ungacha sen mana buni tozalab qo‘y.*

तुम olmoshi uchun buyruq maylini ifodalashda fe’l asosiga –**ओ** qo’shimchasini qo’shish bilan yasaladi. Bu holdagi buyruq shakli tengdoshlar, do’shtar, opa-singil, aka-ukalarga nisbatan foydalaniladi:

आना– (तुम) **आओ** keling **रखना**– (तुम) **रखो** qo’ying

लेना va **देना** fe’llarida mustasno holda –**ओ** qo’shimchasi fe’l asosiga emas, ularning birinchi harfiga qo’shiladi: **लेना** – (तुम) **लो** siz oling **देना** – (तुम) **दो** siz bering

1. तुम जल्दी से पानी लाओ, वह बीमार है। Siz tezda suv keltiring, u kasal.³

आप kishilik olmoshi uchun buyruq maylining shakli fe’l asosiga –**इये** qo’shimchasini qo’shish bilan yasaladi:

लिखना – (आप) **लिखिये** Siz yozing (yozinglar) **पढ़ना** – (आप) **पढ़िये** Siz o’qing(o’qinglar)

1. आप विद्यार्थी कल के लिए यह पुस्तक पढ़कर जाइए। Siz o’quvchilar kelasi kun uchun bu kitobni o’qib boring.⁴

Istisno holda **लेना**, **देना**, **करना** fe’llari uchun –**ईजिये** va **पीना** fe’li uchun –**जिये** qo’shimchalarini qo’shish bilan yasaladi: **लीजिये**, **दीजिये**, **कीजिये**, **पीजिये**.

Buyruq mayli infinitiv, ya’ni fe’lning noaniq shakliga teng bo’lib kelishi ham mumkin va bu qo’pol munosabat, qat’iy talab va ogohlantirishni ifodalab keladi:

उठना – **ज़रा उठना** ! Iltimos, turing. **जाना** – **जल्दी जाना**! Tezda boring.

1. सख्त ठंड है। यहाँ गुलुबंद बांध लेना। Juda sovuq. Bu yerda sharfni bog’lab olgin.⁵

O’zbek tilida buyruq maylining inkor shakli, ya’ni bo’lishsiz shaklini yasash uchun fe’l negiziga –**ma**, –**mang** bo’lishsizlik affikslari qo’shiladi: **qilma**, **yozmang**.

Hindiy tilida buyruq maylining inkor shakli **मत** va **न** inkor yuklamalari bilan yasaladi. **तू** va **तुम** olmoshlarida **मत** bilan, **आप** va infinitiv shakllarida **न** yuklamalari bilan

³ अशोक श्रीवास्तव। रिमझिम। नई दिल्ली। २००८ पृ-५६

⁴ सुशील शुक्ल, शाही सबलोक। बच्चों का दुमहिया साइकिल। नई दिल्ली, २०२१। पृ-१६

⁵ अशोक श्रीवास्तव। रिमझिम। पृ-३२

qo‘llanilib, ushbu inkor yuklamalari fe‘ldan avval keladi: *मत खा ! Yema ! मत खाओ !*
Ovqatlanma !

न खाइये ! Ovqatlanmang ! (iltimos) न खाना ! Ovqatlanmang !

1. निबंध न लिखिए, अब कोई जरूरत नहीं। निबंध लिखने की अवधि गुजर गई। *Insho yozmang, endi shart emas. Insho yozish muddati o‘tib ketdi.*⁶

Hindiy tilida fe‘lning istak mayli hali bajarilmagan, ammo bajarilishi ehtimol, mumkin bo‘lgan ish-harakatni bildiradi. Hindiy tilida istak maylining 4ta turi bor:

1. Istak maylining sodda shakli; 2. Istak maylining murakkab notugal shakli; 3. Istak maylining murakkab tugal shakli; 4. Istak maylining davomli shakli.

Istak maylining sodda shakli fe‘l asosiga shaxs qo‘shimchalarini qo‘shish bilan yasaladi:

खेलना va *जाना* fe‘llarining Istak maylida shakllanishi

<i>लेना</i> va <i>देना</i>	मैं खेलूँ	हम खेलें	fe‘llari bundan mayli qo‘shimchalari fe‘lning
	तू खेले	तुम खेलो/ आप खेलें	
	यह/ वह खेले	ये/वे खेलें	

birinchi harfiga qo‘shiladi:

मैं लूं; दूं	हम लें; दें
तू ले;दे	तुम लो;दो/ आप लें;दें
यह/वह ले; दे	ये/वे लें; दें

⁶ सुशील शुक्ल, शाही सबलोक। बच्चों का दुमहिया साइकिल। पृ-५८

1. मैं इन्हें कहां छिपाऊँ, कहाँ छिपाऊँ? मैं तश्तरी को रेडियो के पीछे छिपा दूंगा।

*Men bularni qayga berkitay, qayga berkitay? Men likopchani radio ortiga yashiraman.*⁷

Istak maylining murakkab notugal shakli yuz berish ehtimoli bo'lgan tugallanmagan ish-harakatni anglataladi. Ushbu shakl ko'proq qo'shma gaplarda, ergashgan qismida ishlatiladi. Istak maylining murakkab notugal shakli asosiy fe'lining sodda notugal sifatdoshtiga होना yordamchi fe'lining istak maylidagi sodda shaklini qo'shish bilan yasaladi. Sodda notugal sifatdosht bilan ifodalangan asosiy fe'l jins va sonda (muzakkar jinsida) o'zgaradi. होना yordamchi fe'li shaxs-sonda o'zgaradi.

1. वे सब यह उम्मीद करते रहने से न रुके, शायद इसे किसी मुश्किली का सामना करना न पड़ता हो। *Ularining hammasi , u biror qiyinchilikka duch kelmasin, deya umid qilaverishdan to'xtashmadi.*⁸

2. उस ने इशारा किया जैसे उसे मेरे बारे में कोई खास बात मालूम होता हो। *U xuddi men haqimda biror gap bilgandek ishora qildi.*⁹

Istak maylining murakkab tugal shakli amalga oshirishining ehtimoli bo'lgan tugallangan ish-harakatni ifodalaydi. Istak mayli murakkab tugal shakli asosiy fe'lining sodda tugal sifatdoshtiga होना yordamchi fe'lining istak maylidagi sodda shakllarini qo'shish bilan yasaladi. Biroq istak maylining ushbu shakli uch xil konstruksiyada amalga oshadi.

I. Sodda tugal sifatdosht o'timsiz fe'l bilan ifodalangan bo'lsa, u jins va sonda ega bilan moslashadi, होना fe'li esa shaxs va sonda o'zgaradi. Bunday tuzilma subektli tuzilma deyiladi.

1. मालूम होता है कि तुम दोनों फिर लड़े हो। *Sen ikkoving yana urishganga o'xshaysan.*¹⁰

⁷ सुशील शुक्ल, शाही सबलोक। बच्चों का दुमहिया साइकिल। पृ-२९

⁸ अशोक श्रीवास्तव। रिमझिम। पृ-३०

⁹ सुशील शुक्ल, शाही सबलोक। बच्चों का दुमहिया साइकिल। पृ-११

¹⁰ अशोक श्रीवास्तव। रिमझिम। पृ-३७

II. Neytral tuzilmada sodda tugal sifatdosh muzakkar jinsida va होना fe'li 3-shaxs birlikda qo'llaniladi.

Agar gapda को ko'makchisi bilan kelgan vositasiz to'ldiruvchi bo'lsa, u holda kesim yana neytral holatda keladi.

1. मैं ने इन पत्रों को लिखा हो। *Ehtimol, men bu xatlarni yozgandirman.*¹¹

III. Obyektli tuzilmada o'timli fe'l bilan ifodalangan sodda tugal sifatdosh jins va sonda to'ldiruvchi bilan moslashadi, होना fe'li esa faqat sonda o'zgaradi.

1. कल वह ऐसा खुश था मानो उसने सब परीक्षाएँ की हों। *Kecha u juda xursand edi, go'yoki u hamma imtihonlarini topshirgan.*¹²

Istak maylining davomli shakli asosiy fe'lining davomiy sifatdoshiga होना fe'lining istak maylidagi sodda shakllarini qo'shish bilan yasaladi. Davomiy sifatdosh va होना fe'li shaxs-sonda o'zgaradi. Istak maylining davomli shakli bo'lishi mumkin bo'lgan davomiy ish- harakatni anglatadi. Bu shakl ko'pincha ergash gaplarda qo'llaniladi.

1. "अगर पुस्तकालय जा रहे हों, तो क्यों न अपने साथ वहां की नजदीक दुकान से नई किताब खरीदें।" – गुड्डू खुशी से बोला। *"Kutubxonaga borayotgan bo'lsak, o'zimiz bilan yaqinroqdagi do'kondan yangi kitob olmaymizmi", – dedi Guddu xursand bo'lib.*¹³

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, hindiy va o'zbek tillarida fe'lining mayl kategoriyasi, xususan, buyruq-istak mayllari sintaktik-morfologik jihatdan tahlil qilinib, ularning o'xshash va farqli jihatlari imkoniyat qadar ko'rib chiqildi. Fe'ning ushbu mayllari badiiy adabiyot va jurnallardan olingan jumlar bilan namunaviy tarzda keltirildi. O'xshash jihati sifatida buyruq- istak mayllarning ikki tilda ham xuddi shu ma'noni ifodalash uchun qo'llanishini keltirish mumkin. Farqli jihati shundaki, buyruq-istak mayllarining grammatik qurilishi ikki tilda har xil. Bu o'z navbatida hindiy tili analitik tillar guruhi, o'zbek tili esa agglyutinativ tillar guruhiga kirishidan dalolatdir.

¹¹ अशोक श्रीवास्तव। रिमझिम। पृ-२८

¹² अशोक श्रीवास्तव। रिमझिम। पृ-२४

¹³ सुशील शुक्ल, शाही सबलोक। बच्चों का दुमहिया साइकिल। पृ-२०

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Hamroyev M. Ona tili. Oliy o’quv yurtlari uchun darslik. – T.: “Iqtisod-Moliya”, 2007.
2. R.N.Davlatova., Davlatova R.N. . O’zbek tilining amaliy grammatikasi.2010
3. G.Asilova O’zbek tili.Darslik.”Yosh kuch”. T.2018
4. Камтапрасад Гуру. Грамматика Хинди. – М.: «Иностранная литература», 1957
5. З.М. Дымшиц. Грамматика языка Хинди I. – М.: « Наука», 1986.
6. सुशील शुक्ल, शाही सबलोक। बच्चों का दुमहिया साइकिल। नई दिल्ली। २०२१
7. अशोक श्रीवास्तव। रिमझिम। नई दिल्ली। २००८